ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-7-95-20>

УДК 316.285(161.12:316.282)

Авер'янова Н.М.¹, Воропаєва Т.С.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК КОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ (ВІД ІММАНУІЛА КАНТА ДО МАКСА ВЕБЕРА)

Анотація. Концептуальним методологічним ядром дослідження є інтегративний аналіз конфліктів як складно організованих явищ. Інтегративний підхід дозволяє проаналізувати й систематизувати причини й чинники конфліктизації певного соціуму, які дають повну картину появи та ескалації будь-якого конфлікту. Мислителі доіндустріального суспільства бачили світ стабільним, тому й знання того періоду опирались на вчення Аристотеля. Вчені індустріального суспільства розуміли людину, як центр світобудови, і це призводило до того, що «через людину» пояснювались і з нею пов'язувались практично всі світові процеси, в тому числі й конфлікти. Мислителі Нового часу висловлювали різні судження щодо причин соціальних конфліктів і перспектив їх подолання. У XIX ст. сам по собі конфлікт ще не сприймався як явище, яке підлягає науковому вивченню, але Кант і Гегель, а після них чимало вчених, визнавали плідність соціальних конфліктів і бачили їхнє співвіднесення з історичним процесом. Багато ідей німецьких філософів є актуальними для сучасної постколоніальної України.

Ключові слова: конфлікт, конфліктологічні ідеї, філософська думка, історія ідей, українознавство, російсько-український збройний конфлікт.

Averianova Nina, Voropayeva Tetiana
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DEVELOPMENT OF CONFLICTOLOGICAL IDEAS IN THE HISTORY OF PHILOSOPHICAL THOUGHT (FROM IMMANUEL KANT TO MAX WEBER)

Summary. The conceptual methodological core of our study is an integrative analysis of conflicts as complexly organized phenomena. In this article, the integrative approach is based on the interaction of the history of philosophy, the history of ideas and Ukrainian studies. An integrative approach allows you to analyze and systematize the causes and factors of conflictization in a particular society, which give the most complete picture of the emergence and escalation of any conflict. The thinkers of the pre-industrial (traditional) society saw the world as stable, therefore the knowledge of that period was based on the teachings of Aristotle. The thinkers of the industrial society, which began to form from the Renaissance, understood man as the center of the universe, and this led to the fact that almost all world processes, including conflicts, were explained and connected with him "through man". The thinkers of the New Age expressed various opinions about the causes of social conflicts and the prospects for overcoming them. In the XIX century the conflict itself was not yet perceived as a phenomenon that is subject to scientific study, but Kant and Hegel, and after them many scientists in many countries of the world, recognized the fruitfulness of social conflicts and saw their correlation with the historical process. I. Kant for the first time in the history of political, legal and philosophical thought considers war and peace as complex social phenomena, dialectically interconnected. G. Hegel proposed a new (dialectical) approach to the interpretation of conflicts, he understood conflict as a principle of existence, contradictions as the basis for the formation and development of the world, and conflict as a driving force in world history. Later, Hegelian philosophy became the fundamental philosophical basis for modern conflict management. So, the outstanding representatives of German classical philosophy I. Kant, I. Fichte, G. Hegel formulated many interesting ideas about the essence of war and peace and their social consequences. Many ideas of German philosophers are especially relevant for modern postcolonial Ukraine.

Keywords: conflict, conflictological ideas, philosophical thought, history of ideas, Ukrainian studies, Russian-Ukrainian armed conflict.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (зокрема, в період від Іммануїла Канта до Макса Вебера) не викликає сумнівів, оскільки ця проблема є однією з пріоритетних у корпусі досліджень сучасної соціогуманітаристики, присвячених питанню російсько-українського збройного конфлікту неокolonіального типу, що триває на території України вже восьмий рік. Для України конструктивне вирішення цього

питання є невідкладним, адже припинення російсько-українського збройного конфлікту неокolonіального типу, деонфліктизація українського суспільства та реінтеграція населення окупованих територій є надзвичайно важливими. Вирішення таких складних питань має базуватись на основі сучасних теоретико-методологічних засад вивчення процесів конфліктизації та деонфліктизації соціуму на основі інтегративного підходу. Перша наша стаття, присвячена становленню

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1088-2372>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-7169>

і розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки була опублікована в журналі Молодий вчений у 2021 р. [1].

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що історія філософської думки містить досить багато конфліктологічних ідей. Основні з них представлені у творах багатьох мислителів і вчених, серед них: Лао-Цзи, Конфуцій, Анаксимандр, Геродот, Геракліт, Емпедокл, Епікур, Цицерон, Платон, Аристотель, Аврелій Августин, Фома Аквінський, Н. Мак'явеллі, Е. Роттердамський, Т. Мор, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Лок, Д. Прістлі, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт [1] та ін.

Конфліктологічний аналіз історії розвитку філософської думки дозволяє реконструювати й критично осмислити цілу низку конфліктологічних ідей, які репрезентовані у працях різних філософів. Подібний аналіз був здійснений А. Анікіним, А. Анцуповим, А. Баллаєвим, М. Вебером, А. Гулігою, О. Еткіндом, Р. Коллінзом, І. Коном, Г. Майоровим, Р. Нурєєвим, В. Светловим, В. Семеновим, Ю. Смагіним, А. Шипіловим та ін. вченими [2; 3; 4; 9; 16; 17; 23; 24; 25; 27].

Цікавими є дослідження професора Л. Нечипоренка, який одним з перших у СРСР захистив докторську дисертацію з історії філософії, яка була присвячена конфліктологічній проблематиці. І хоча дане дослідження не було позбавлене ідеологічних кліше того часу, автор узагальнив теоретико-методологічні принципи дослідження соціальних конфліктів: розгляд конфлікту як способу вирішення діалектичних суперечностей у суспільному житті, конкретно-історичний підхід до конфліктних процесів, їх чітка класова оцінка. Автор здійснив аналіз західної «соціології конфлікту» як вчення про соціальні колізії сучасності, обґрунтував положення про те, що формування і розвиток концепції соціального конфлікту в західній соціології в 50–60-і рр. XX ст. були обумовлені спробами реформування структурно-функціонального аналізу і його «рівноважних» моделей суспільства. Вчений вважав, що західні соціологи у своїй концепції соціального конфлікту прагнуть запозичити окремі ідеї марксизму. На Заході переважають уявлення про деякі ідейно-теоретичні джерела даної концепції, що є висхідними до праць Маркса. Останнє, а особливо теорія класової боротьби і соціальної революції, зображуються як різновиди «теорії конфлікту» та «конфліктної моделі суспільства» [19].

Проте перераховані вчені **не використували у своїх дослідженнях інтегративний підхід**, який дозволяє виявляти внутрішні зв'язки в системі конфліктологічних знань, спадкоємність та взаємозумовленість тих чи інших ідей, які виникали у представників різних філософських шкіл та напрямів [1]. Саме така теоретична база є обов'язковою для цілісного розгляду процесу розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (зокрема, в період від Іммануїла Канта до Макса Вебера).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Низка наших попередніх теоретико-емпіричних досліджень були присвячені особливостям російсько-українського збройного конфлікту на теренах України, соціальним і гуманітарним аспектам інформаційної безпеки громадян України, проблемам конфліктизації

та деконфліктизації соціуму, трансформації колективної ідентичності громадян України в умовах російсько-українського збройного конфлікту. Нами було зроблено висновок про необхідність **інтегративного осмислення** конфліктизаційних і деконфліктизаційних процесів у соціумі з урахуванням теоретичних, емпіричних і практичних аспектів [28; 29; 30].

Концептуальним методологічним ядром нашого дослідження є інтегративний аналіз конфліктів як складноорганізованих явищ. І у попередній статті [1], і у даній статті **інтегративний підхід базується на взаємодії історії філософії, історії ідей та українознавства**. Отже, інтегративне осмислення розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (зокрема, в період від Іммануїла Канта до Макса Вебера) не дістало належного розвитку в попередніх наукових дослідженнях. Саме це обумовило **мету даної статті** – проаналізувати найважливіші конфліктологічні ідеї, які репрезентовані в історії філософської думки (від Іммануїла Канта до Макса Вебера) крізь призму інтегративного підходу.

Виклад основного матеріалу. Німецький філософ **І. Кант** аналізував у своїх працях конфлікт розуму та людської свободи, протиставляв волю, засновану на чуттєвості, і волю, засновану на розумі. Велика заслуга філософа полягає у тому, що він **вивів конфліктизаційну проблематику на якісно новий рівень** [27, с. 281–285]. У 1795 р. Кант опублікував трактат «До вічного миру», де міститься глибокий аналіз причин і наслідків війни, а також шляхів до вічного миру [9, с. 11]. На розуміння Кантом ідеї «вічного миру», а війни як складного суспільно-політичного явища суттєво вплинув твір Ж.-Ж. Руссо «Судження про вічний мир» [21, с. 655–677, 674]. Кант вважав, що причиною багатьох війн є суперечності між державами, через їхнє постійне прагнення перевищити одна одну в «кількості збройних сил». Він зазначав, що жодна держава «не повинна шляхом насильства втручатись у політичне будівництво і управління інших держав», а «війна... і застосування засобів, які ведуть до неї, повинні бути безумовно заборонені». Мислитель переконаний, що очільники держав несуть повну відповідальність за розв'язання збройних конфліктів і війн, адже такий очільник може наважитись на війну «навіть із незначного приводу», хоча головною метою і сенсом діяльності будь-якого очільника держави є «пильнувати право людей» [13, с. 261, 262, 264, 269, 270].

Кант **активно засуджував колоніальну політику** окремих європейських держав, які шляхом загарбницьких війн порушували права й свободи місцевих жителів, що призводило, як правило, до «найжорстокішого і найвитонченішого рабства». Він наголошував, що всі держави обов'язково мусять дотримуватись «неписаного кодексу державного і міжнародного права» [13, с. 278, 279]. Філософ підкреслював, що для усунення причин, які породжують конфлікти й війни між державами, суттєву роль може відігравати міжнародний союз держав, які виступають проти війни. Кант виступав не тільки за **мирне врегулювання** воєнних та інших конфліктів, але й за **право кожної людини, народу на мирне життя** [23, с. 209–214]. Мислитель

наголошував, що необхідно створити інститут «публічно-державної безпеки» [12, с. 18], адже «основним завданням держави є охорона прав людини і здійснення справедливості» [24, с. 38]. На його думку, з піднесенням культури, народи, незалежно від релігії, мови, а також інших відмінностей, все більше будуть «прагнути жити в мирі» [13, с. 287]. Мислитель наголошував, що для досягнення вічного миру необхідні колективні зусилля людей «єдність об'єднаної волі» [13, с. 291], тобто усього громадянського суспільства, що може стати важливою перепорою для запобігання конфліктів і війн.

Кант **вперше в історії політико-правової та філософської думки розглядав війну і мир як складні соціальні явища, що діалектично пов'язані між собою** [25, с. 490–495]. Він виступав за пріоритет права над політикою, адже право мусить стати певною «обмежувальною умовою» щодо політики [13, с. 292], він також визначив шляхи узгодження політики з правом, вважаючи, що важливим чинником такого узгодження має бути публічність та прозорість політики. Сучасні дослідники вважають, що надзвичайно глибокий сенс мав заклик Канта до поступового **скорочення озброєння**, а в перспективі – і до повної ліквідації зброї [23, с. 209–214]. Засобом для встановлення вічного миру між державами, Кант вважав розвиток міждержавної торгівлі й спілкування, які є взаємовигідними для різних держав. Кант постійно акцентував увагу на тому, що найголовнішою на планеті Земля є людина, її право, свобода, честь і гідність, а щоб цього досягти, передусім необхідний мир [23, с. 209–214]. Відомо, що Кант пережив у своєму житті **період російської окупації**, за всі роки панування Російської імперії над Східною Пруссією з-під пера філософа вийшли лише кілька есе, що були присвячені землетрусам; навпаки, відразу ж після закінчення російської окупації Кант видав цілу серію робіт. Згодом він заявляв: «**Росіяни – наші головні вороги**» [27, с. 281–285].

Німецький філософ **Йоганн Готліб Фіхте** був **противником війн і насильницького втручання** у державне будівництво інших країн [26, с. 195]. Він був переконаний, що постійні армії з часом повинні повністю зникнути [26, с. 194]. Філософ вважав, що несправедлива держава «неминуче прагне до грабежу сусідів» [26, с. 202]. Фіхте розрізняв **справедливу й несправедливу війну** (зокрема, війну 1812–1814 рр. проти Наполеона він вважав справедливою і законною), критикуючи агресію з боку Франції та виступаючи за повне звільнення Німеччини. Отже, німецький філософ був противником як агресивної політики, так і загарбницьких війн. Т. Ойзерман підкреслює, що у своїх знаменитих «Промовах до німецької нації», які відіграли провідну роль у боротьбі німецького народу проти військового вторгнення Наполеона, Фіхте проявляє себе як полум'яний борець за свободу й національну незалежність свого народу [22, с. 18]. Фіхте вважав, що за допомогою домовленостей між державами можна досягти вічного миру на землі, «за мир потрібно боротися» [26, с. 100]. Причинами тогочасних війн філософ вважав суспільно-політичні структури феодально-абсолютистських держав, адже абсолютні монархії є джерелом «постійних війн» [26, с. 101]. Він був переконаний, що мир

треба захищати зі зброєю в руках, а агресора необхідно силою примусити до миру [26, с. 101]. Фіхте покладався на силу людського розуму і вважав, що розвиток культури, науки і освіти – це саме той шлях, який кожний член суспільства має пройти, щоб жити у мирі й безпеці [22, с. 46–47].

Отже, мислителі **доіндустріального** (традиційного) **суспільства** бачили світ стабільним, тому й знання того періоду опирались на вчення Аристотеля. Мислителі **індустріального суспільства**, яке починає формуватися з епохи Відродження, розуміли людину, як центр світобудови, і це призводило до того, що «через людину» пояснювались і з нею пов'язувались практично всі світові процеси, в тому числі й конфлікти. Мислителі **Нового часу** висловлювали різні судження щодо причин соціальних конфліктів та перспектив їх подолання, але при всьому різноманітті цих суджень переважали такі: 1) визнання вирішальної ролі згоди між людьми в процесі розвитку суспільства; 2) загальна негативна оцінка середньовічної смуті, заворушень і війн; 3) надія на майбутній «вічний мир». І лише у XIX ст., у період найвищого розквіту німецької класичної філософії, Гегель у своїй діалектичній концепції звернув увагу на конфлікт як на феномен, що лежить в основі розвитку.

Великий внесок у розвиток конфліктології зробив видатний німецький філософ **Г.В.Ф. Гегель. Новий (діалектичний) підхід** до інтерпретації конфліктів пов'язаний саме з його іменем, він розумів конфліктність як принцип існування, а протиріччя (суперечності) – як основу становлення й розвитку світу [8]. Рендалл Коллінз підкреслив, що Гегель, увівши ідею про конфлікт як рушійну силу в світовій історії і включивши у свою схему історичних етапів у якості ключового елемента людське панування, здійснив прямий вплив на становлення сучасної соціології конфлікту [16, с. 66].

Гегель був прихильником сильної державної влади, яка спроможна захистити себе від агресії інших держав, він виступав проти смуті і заворушень, які розхищували державну єдність. Він вважав, що держава представляє інтереси усього суспільства і зобов'язана **врегульовувати наявні конфлікти**. Гегель робить висновок про те, що основною причиною, яка їх породжує, є об'єктивно існуючі суперечності, зокрема, й між державами. Філософ наголошував, що суперечності існують і у природі, і у соціумі, що суперечність є джерелом руху й розвитку, а суперечності, які існують між державами, можуть призводити до конфліктів і війн [6, с. 65]. Гегель підкреслював, що ті держави й народи, які у мирний час не піклувались про свою безпеку й суверенітет, не боролись за свою державність, можуть потрапити «під владу інших народів» [7, с. 360]. Він зазначав, що у війні з Наполеоном Німеччина «втратила багато прекрасних земель, кілька мільйонів осіб», що «втраати, нанесені війною, будуть ще довго відчуватись і у мирний час» [6, с. 66]. «Моральний аспект» війни полягає в тому, що вона виступає дієвим чинником збереження суверенітету й незалежності держави [7, с. 259]. Війна є справедливою, коли держава захищає свою свободу й незалежність. Законна й справедлива війна вимагає високої організованості й дисциплі-

ни, «порядку і слухняності» [7, с. 363], рішучості й «готовності жертвувати собою» [7, с. 362]. Гегель підкреслював: «право держави – вище право окремої людини» [7, с. 394]. Із цим пов'язаний важливий обов'язок громадян – зі зброєю в руках захищати незалежність держави, для повноцінного захисту якої необхідна постійна армія.

Визнаючи **принцип міжнародного права**, Гегель звертає увагу на необхідність дотримання кожною державою **підписаних міждержавних угод**, а також на дотримання міжнародного права під час війни [25, с. 490–495]. Оскільки війна, за Гегелем, є невід'ємним атрибутом держави й суспільства, то держава «повинна мати реальну можливість вести війну, і тому повинна володіти усім необхідним для цього» [7, с. 464], попри розруху, людські жертви і втрати цінностей. Отже, гарантією безпеки й свободи народу та його держави є збройні сили, добре підготовлена, технічно і матеріально забезпечена армія [25, с. 490–495].

У XIX ст. сам по собі конфлікт ще не сприймався як явище, яке підлягає науковому вивченню. Кант і Гегель, а після них чимало вчених у багатьох країнах світу, визнавали плідність соціальних конфліктів і бачили їхнє співвіднесення з історичним процесом. Пізніше гегелівська філософія стала фундаментальною філософською базою для сучасної конфліктології. Отже, видатні представники німецької класичної філософії І. Кант, І. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель сформулювали багато цікавих ідей щодо сутності війни і миру та їх соціальних наслідків [25, с. 490–495]. Багато ідей німецьких філософів є особливо актуальними для сучасної постколоніальної України.

Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц – пруський воєначальник, генерал, військовий реформатор, історик і військовий теоретик. Своїм твором «Про війну» здійснив **переворот у теорії і основах військових наук**. У своїй праці «Про війну» Клаузевіц визначив природу міжнародного військового конфлікту, запропонувавши знамениту формулу: «...війна є просто продовженням політики іншими [насилюючими] засобами» [5, с. 282]. Він зазначав, що упродовж усієї історії людства міжнародні військові конфлікти були не біологічною неминучістю, не відхиленням від норми у курсі тієї чи іншої держави або проявом норовливості монарха, а **закономірним розвитком тих процесів, які йшли усередині держав і на світовій арені аж до переростання їх у конфлікт** [15]. Щоб досягнути сутності війни, Клаузевіц почав із систематичного вивчення воєн минулих років, особливо останніх, в яких сам брав участь. Він вивчив досвід близько 130 кампаній. Свої військово-історичні праці почав об'єднувати у єдиний твір «Про війну», який він не встиг закінчити. Результати цієї роботи були опубліковані його вдовою у 1832 р. Він виявив принципову відмінність між акуратними «кабінетними війнами» XVII–XVIII ст. і блискавичними кампаніями Наполеона, розрахованими на знищення противника. Намагаючись осмислити характер військової революції межі XVIII і XIX ст., Клаузевіц першим виявив відмінності між обмеженою і тотальною війною. Мислитель визнавав стратегію наукою та формулював її принципи, хоча і вважав теорію стратегії досить важкою [15]. Єдиним засобом для досягнення мети війни Клаузевіц визнавав битву. Моральні чинники, які про-

низують всю сутність війни, мислитель зводив до таланта полководця, військового духу («військових чеснот») армії та до її народного духу. Аналізуючи поразки Наполеона в Росії у 1812 р., автор зазначив: «Росія ... може бути переможена лише власною слабкістю і дією внутрішніх чвар. Досягти ж цих слабких місць політичного буття можна лише шляхом потрясіння, яке проникло б у саме серце країни... Похід 1812 не вдався тому, що ворожий уряд виявився твердим, а народ залишився вірним і стійким» [14, с. 127, 129].

У XIX ст. почалися бурхливі зміни в політичній, економічній, соціокультурній сферах. Вчені почали розглядати історичний розвиток людства як процес постійної боротьби та зіткнень. Англійський економіст **Т. Мальтус** запропонував у своєму творі «Нарис про закон народонаселення» (1789) нове обґрунтування зростаючого в країні безробіття. Пояснюючи лиха народу «вічними» властивостями природи, Мальтус сформулював «природний закон», згідно з яким чисельність населення зростає у геометричній прогресії, а засоби існування – в арифметичній. Тим самим причини тяжкого становища людей праці він вбачав не в історичних наслідках промислового перевороту, не в політиці обезземелення селянства, а в «легковажній звичці» населення «нерозумно» розмножуватися [2, с. 266–274].

У вченні англійського біолога **Чарльза Дарвіна** проблема боротьби за існування займала центральне місце. Зміст його теорії біологічної еволюції викладений у книзі «Походження видів шляхом природного добору» (1859). Головна ідея цієї праці сформульована в її назві – розвиток живої природи здійснюється в умовах постійної боротьби за виживання та існування, що і складає природний механізм відбору найбільш пристосованих видів [11]. Надалі погляди Дарвіна отримали розвиток в деяких соціологічних і психологічних теоріях конфлікту. Зокрема, деякі ідеї Дарвіна були відображені у працях **соціал-дарвіністів (У. Беджгота, Л. Гумпловича, Г. Ратценхофера, У. Самнера, А. Смолла, Г. Спенсера та ін.)**, які пропонували розглядати конфліктні протистояння у контексті проявів боротьби за виживання, в ході якої можливості для розвитку отримують тільки найбільш пристосовані суспільства. Соціал-дарвіністи стверджували, що суспільство можна ототожнювати з організмом. Це дає можливість пояснити соціальне життя біологічними закономірностями. Представники цього вчення, описуючи прояви соціальної боротьби у зіткненні інтересів, успадкованих норм і нових ідей, привернули увагу до конфліктизаційної проблематики. Найбільш загальною ознакою соціального дарвінізму є розгляд соціального життя як арени безперервної та повсюдної боротьби, конфліктів, зіткнень між індивідами, групами, суспільствами, а також між соціальними рухами, інститутами, звичаями, нормами, соціальними і культурними типами тощо. Німецький соціолог **Леопольд фон Візе**, заперечуючи дарвінівський підхід у конфліктології, висував ідею врегулювання конфліктів через дружні угоди або за допомогою соціальних інститутів.

Англійський соціолог **Герберт Спенсер** прагнув створити соціологічну теорію вдосконалення соціальної системи, де б обґрунтовувалась роль

конфліктів у суспільстві. У своєму творі «Основи соціології» він розвивав тезу про **загальність та універсальність конфлікту**. Автор стверджував, що боротьба за виживання, конфлікти між індивідами й групами сприяють рівновазі у соціумі та забезпечують процес суспільного розвитку. Спенсер був переконаний, що: 1) у становленні політичної та класової структури суспільства вирішальну роль грали конфлікти і війни; 2) поява політичних інститутів була пов'язана із трансформацією внутрішньогрупових конфліктів у міжгрупові; 3) необхідність оборони держави і захисту суспільства найбільше згуртовують людей [17, с. 40–52].

Німецький філософ та економіст **Карл Маркс** продовжив розробку **гегелівської ідеї про розвиток через суперечності**. У середині 50-х років XIX ст. Маркс заклав **методологічні основи** майбутньої діалектичної теорії конфлікту. Запропоноване Марксом матеріалістичне розуміння історії дало можливість по-новому бачити розвиток соціальних відносин. За Марксом, у соціумі індивіди вступають один з одним у необхідні соціальні відносини, які не залежать від їхньої волі й свідомості. Розвиток суспільства здійснюється відповідно до діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей, які представлені в суспільстві великими соціальними групами, або класами. Основною проблемою у міжкласових відносинах є **система розподілу ресурсів**. Маркс зазначав, що: а) чим більш нерівномірно розподіляються дефіцитні ресурси, тим глибшим може бути конфлікт між пануючими та підлеглими класами; б) чим краще підлеглі класи усвідомлюють свої справжні інтереси, тим більшими є їхні сумніви в законності існуючої форми розподілу ресурсів; в) чим глибше підлеглі класи усвідомлюють свої інтереси й сумніваються у законності існуючого розподілу ресурсів, тим більшою є імовірність, що вони будуть змушені вступити у відкритий конфлікт з пануючими класами; г) чим вищою буде ідеологічна уніфікація членів підлеглих класів, тим більш розвиненою буде структура їхнього політичного керівництва, тим сильнішою буде поляризація протиборчих класів; ґ) чим більшою буде поляризація пануючих і пригноблених класів, тим більш насильницьким буде конфлікт між ними; д) чим більш насильницьким буде конфлікт, тим більше структурних змін системи він викличе і тим більшим буде перерозподіл відсутніх ресурсів у результаті конфлікту [19]. Маркс стверджував, що: соціальні відносини пронизані конфліктними інтересами; соціум систематично породжує конфлікти; **конфлікт є неминучим і дуже поширеним явищем**, що обумовлюється полярністю різних інтересів; конфлікти найчастіше відбуваються через недостатність ресурсів; **конфлікт є головним джерелом трансформації соціальних систем**. На відміну від концепції соціального дарвінізму класова теорія Маркса вбачає джерело конфліктів у порочному устрої самого суспільства, завдяки якому одні мають можливість привласнювати результати трудової діяльності інших. Отже, соціальні конфлікти відтворюються суспільствами з чіткою класовою структурою, а конфліктність закладена у таких соціумах через нерівність соціальних класів у системі суспільного розподілу праці. Головна боротьба між класами ведеться з приводу виробництва та відносин влас-

ності. На такому фундаменті утверджується політична влада (державна) як машина придушення незгодних. Таким чином, конфлікт є неминучою умовою **революційної трансформації** класового суспільства. Використане насильство при цьому виправдовується як чинник, який прискорює розвиток і усуває перешкоди для створення справедливого безкласового суспільства, в якому вже не буде основи для соціальних конфліктів [3; 19].

За Марксом, соціальний розвиток детермінований постійним конфліктом між виробничими відносинами та продуктивними силами конкретної суспільної формації; зміна суспільних формацій відбувається через соціальну революцію, яка виступає «локомотивом історії», і є швидким, різким, конфліктним і тотальним зрушенням у соціальних відносинах [3; 20, с. 1–11]. Розділене на класи суспільство систематично породжує зіткнення інтересів між особами і групами осіб, які займають різне становище у структурі суспільства. Тому конфлікт є неминучою діючою у соціальних системах силою, яка активізується за деяких специфічних умов, пов'язаних із суперечностями між рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин [18, с. 6–7]. Отже, діалектичний підхід Маркса полягає у визнанні позитивного характеру соціальних суперечностей і їх конфліктного розв'язання як основи для соціального розвитку суспільства [20, с. 1–11]. Варто зауважити, що Маркс доліджував переважно класові конфлікти, **абсолютизуючи** при цьому **роль економічних відносин** у виникненні соціальних суперечностей. Він вважав, що кожна з конфліктуючих сторін має лише одну мету – розпоряджатися дефіцитними ресурсами, що було спростовано соціальною практикою [3].

Польсько-австрійський соціолог, економіст і юрист **Людвіг Гумплович** видав цілу низку праць, у яких конфлікт почав розглядатися як один із головних стимулів соціального розвитку. Він слідом за Марксом вбачав **основне джерело конфліктів** у боротьбі людей за задоволення своїх матеріальних потреб. Погляди Гумпловича на природу соціального конфлікту можна звести до трьох основних тез: а) конфлікти становлять сутність історичного розвитку; у них різний характер, але вони є чинником прогресу; б) диференціація суспільства на панівних і підпорядкованих є вічним явищем, отже, конфлікт також є вічним; в) конфлікти сприяють єдності суспільства та утворенню більш широких соціальних об'єднань [10].

Німецький соціолог **Макс Вебер** вважав, що суб'єктом соціальної дії є не суспільство в цілому, а більшою мірою індивід, положення якого пов'язане з певним соціальним статусом. Мислитель вважає, що: а) будь-яке суспільство змінюється, а соціальні зміни всюдисущі; б) будь-яке суспільство пронизане неузгодженостями й конфліктами, отже, соціальний конфлікт всюдисущий; в) у будь-якому суспільстві є такі елементи, які сприяють його дезінтеграції і трансформації; г) у будь-якому суспільстві одні його члени змушують до підпорядкування інших. Конфліктологічна проблематика пронизує основні напрямки творчості Вебера (соціологію політики, соціологію релігії і соціологію економічного життя). **Політичні аспекти конфліктологічної проблематики** Вебер досліджував у зв'язку з аналізом трьох іде-

ально-типових форм панування – підпорядкування або форм здійснення влади: традиційної, харизматичної та раціональної. **Релігійні аспекти конфліктологічної проблематики** вчений вивчав шляхом аналізу світоглядних і ціннісних установок у суспільстві. **Економічні аспекти конфліктологічної проблематики** репрезентовані у творі Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», а також у результатах порівняльного аналізу взаємодії економічних умов, соціальних чинників і релігійних переконань [4].

Висновки і пропозиції. Аналіз проблеми розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки демонструє, що причини й наслідки конфліктів, проблеми війни та миру досліджували Ф. Бекон, М. Вебер, Г.В.Ф. Гегель, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Л. Гумілович, Ч. Дарвін, Д. Дідро, І. Кант, К. Клаузевиц, Дж. Локк, Т. Мальтус, К. Маркс, Ш. Монтеск'є, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, Е. Роттердамський, А. Сміт, Г. Спенсер, Й.І. Фіхте та інші відомі мислителі. Саме вони розробили **перші прото-конфліктологічні концепції**.

Інтегративний підхід, який заснований на взаємодії історії філософії, історії ідей та укра-

їнознавства, уможливило: 1) дослідження як окремих конфліктологічних ідей в історії філософської думки, так і їхню взаємодію та взаємовплив; 2) виокремлення нових смислів із вже відомих концепцій; 3) відстеження як спадковості конфліктологічних ідей, так і специфіки збереження найкращих досягнень попередніх історичних етапів на наступних етапах розвитку філософської думки; 4) аналіз наступності між різними конфліктологічними вченнями; 5) ре-актуалізацію тих конфліктологічних ідей, які не втратили своєї значущості до сьогодення і є важливими для припинення російсько-українського збройного конфлікту на теренах України, деконфліктизації українського суспільства та реінтеграції населення окупованих територій. Отже, конфліктологічні дослідження із залученням українознавства (з його трансдисциплінарним потенціалом) набувають все більшої ваги.

У наступних статтях ми плануємо розглянути процес розвитку конфліктологічних ідей, які репрезентовані в історії філософської думки кінця XIX ст. – початку XXI ст. крізь призму інтегративного підходу.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Становлення і розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки. *Молодий вчений*. 2021. № 6(94). С. 128–136.
2. Аникин А.В. Мальтус і мальтузіанство. *Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса*. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1975. 384 с.
3. Баллаев А.Б. Читая Маркса: Историко-философские очерки. Москва : Праксис, 2004. 288 с.
4. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
5. Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти т. / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Советская Энциклопедия, 1971. Т. 5. 640 с.
6. Гегель. Политические произведения. Москва : Наука, 1978. 438 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. с нем.; ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 534 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. *Электронная библиотека по философии*. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000426/st008.shtml>
9. Гулыга А.В. Кант – теоретик мира. «К вечному миру» И. Канта. Москва : Московский рабочий, 1989. 120 с.
10. Гумілович Людвиг. Социология и политика / Пер. с нем. С.Н. Прокоповича. Москва : Д.А. Бонч-Бруевич, 1895. 124 с.
11. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора / Пер. с англ. К.А. Тимирязева; под ред. Н.И. Вавилова. Москва : Азбука, 2017. 704 с.
12. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. Сочинения: в 6 т. / Под ред. В.Ф. Асмуса и др. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. С. 7–23.
13. Кант И. К вечному миру. Сочинения: в 6 т. / Под ред. В.Ф. Асмуса и др. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. 743 с.
14. Клаузевиц К. О войне / Перевод А.К. Рачинский. Москва : Госвоениздат, 1934. В 8 т. Т. 3. 692 с.
15. Клаузевиц К. Принципы ведения войны / Перевод Л.А. Игоревский. Москва : Центрполиграф, 2009. 228 с.
16. Коллинз Рэндалл. Четыре социологических традиции. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2009. 320 с.
17. Кон И.С. Социологическая концепция Герберта Спенсера. *История буржуазной социологии XIX – начала XX века*. Москва : Наука, 1979. С. 40–52.
18. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие. Маркс К., Энгельс Ф. *Собрание сочинений*. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1955. Т. 13. 805 с.
19. Нечипоренко Л.А. Марксизм-ленинизм о социальных конфликтах и критика их буржуазных интерпретаций: историко-философский анализ : дис. ... д-ра филос. наук. Москва, 1986. 352 с.
20. Нуреев Р.М. К. Маркс, марксизм и современность: к 165-летию со дня рождения и 100-летию со дня смерти К. Маркса К. Маркс об основных формах производственных отношений и развитии личности. *Вопросы философии*. 1983. № 6. С. 1–11.
21. Ойзерман Т.И., Арзаканьян Ц.Т. Примечания. Кант Иммануил. Сочинения: в 6 т. / Под ред. В.Ф. Асмуса и др. Москва : Мысль, 1966. Т. 6. 743 с. С. 655–677.
22. Ойзерман Т. И. Философия Фихте. Москва : Знание, 1962. 48 с.
23. Остапенко О.І., Ряшко В.І. Кант: війна і мир. важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 209–214.
24. Пионтковский А.А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 191 с.
25. Ряшко О.В., Остапенко Л.О. Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 490–495.
26. Фіхте Й.Г. К вечному миру. Философский проект Иммануила Канта 1796. *Трактаты о вечном мире*. Москва : Соцэкгиз, 1963. С. 193–202.
27. Эткнд А. Глава 9: История идет к Канту. *Внутренняя колонизация. Имперский опыт России*. Москва : Новое литер. обозрение, 2013. С. 281–285.

28. Averianova N. and Voropayeva T. Information Security of Ukraine: Social and Humanitarian Aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkov, 2020. P. 511–514.
29. Averianova N.M., Voropayeva T.S. International armed conflict in Ukraine: the ethno-philosophical dimension. *Modern scientific researches*. Minsk, 2019. Issue 9. Part 2. P. 107–114.
30. Averianova N.M., Voropayeva T.S. Features of settlement of modern armed conflicts: integrative approach. *Organization of scientific research in modern conditions '2020: conference proceedings*. Seattle : KindleDP, 2020. 649 p. P. 477–481.

References:

1. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021) Stanovlennyya i rozvytok konfliktologichnyx idej v istoriyi filosofskoyi dumky [Formation and development of conflictological ideas in the history of philosophical thought]. *Molodyi vchenyj*, no. 6(94), pp. 128–136.
2. Anikin A. (1975) Maltus i maltuzianstvo [Malthus and Malthusianism]. *Yunost nauki: Zhizn i idei myslitelej ekonomistov do Marksa*. Moscow: Politizdat, 384 p.
3. Ballaev A.B. (2004) *Chitaya Marksa: Istoriko-filosofskie ocherki* [Reading Marx: Historical and Philosophical Essays]. Moscow: Praksis, 288 p.
4. Weber M. (1990) *Izbrannyye proizvedeniya* [Selected Works]. Moscow: Progress, 808 p.
5. Bolshaya Sovetskaya Enciklopediya: v 30-ti t. [Great Soviet Encyclopedia: in 30 volumes] (1971). Moscow: Soviet Encyclopedia, vol. 5, 640 p.
6. Hegel (1978) *Politicheskie proizvedeniya* [Political works]. Moscow: Nauka, 438 p.
7. Hegel G.V.F. (1990) *Filosofiya prava* [Philosophy of Law] / Per. s nem.; red. i sost. D.A. Kerimov i V.S. Nersesyan. Moscow: Mysl, 534 p.
8. Hegel G.V.F. Enciklopediya filosofskikh nauk. T. 1. Nauka logiki [Encyclopedia of Philosophical Sciences. T. 1. Science of logic]. *Elektronnaya biblioteka po filosofii*. Available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000426/st008.shtml>
9. Gulyga A. (1989) *I. Kant – teoretik mira. «K vechnomu miru» I. Kanta* [I. Kant – the theorist of the world. «To the eternal peace» by I. Kant]. Moscow: Worker, 120 p.
10. Gumplovich Ludwig (1895) *Sociologiya i politika* [Sociology and Politics] / Per. s nem. N. Prokopovich. Moscow: D.A. Bonch-Bruевич, 124 p.
11. Darwin Ch. (1917) *Proiskhozhdenie vidov putem estestvennogo otbora* [The origin of species by natural selection]. Moscow: Azbuka, 704 p.
12. Kant I. (1966) Ideya vseobshchej istorii vo vseмирno-grazhdanskom plane [The idea of a universal history in the world civil plan]. *Sochineniya: v 6 t.* / Pod red. V.F. Asmus. Moscow: Mysl, T. 6, pp. 7–23.
13. Kant I. (1966) *K vechnomu miru* [Towards the eternal world]. *Sochineniya: v 6 t.* / Pod red. V.F. Asmus. Moscow: Mysl, T. 6, 743 p.
14. Clausewitz K. (1934) *O vojne* [About the war]. V 8 t. / Perevod A.K. Rachinsky. Moscow: Gosvoenizdat, T. 3, 692 p.
15. Clausewitz K. (2009) *Principy vedeniya vojny* [Principles of warfare]. Perevod L.A. Igorevsky. Moscow: Tsentrpoligraf, 228 p.
16. Collins Randall (2009) *Chetyre sociologicheskikh tradicii* [Four sociological traditions]. Moscow: Izdatelskij dom «Territoriya budushchego», 320 p.
17. Kon I.S. (1979) Sociologicheskaya koncepciya Gerberta Spensera [Sociological concept of Herbert Spencer]. *Istoriya burzhuaiznoj sociologii XIX – nachala XX veka*. Moscow: Nauka, pp. 40–52.
18. Marx K. (1955) *K kritike politicheskoy ekonomii*. Predislovie. Marks K., Engels F. [Towards a Critique of Political Economy. Foreword. K. Marx, F. Engels]. *Sobranie sochinenij*. 2-e izd. Moscow: Politizdat, T. 13, 805 p.
19. Nechiporenko L.A. (1986) *Marksizm-leninizm o social'nykh konfliktakh i kritika ih burzhuaiznykh interpretacij: istoriko-filosofskij analiz* [Marxism-Leninism on Social Conflicts and Critique of Their Bourgeois Interpretations: Historical and Philosophical Analysis]: dis. ... d-ra filos. nauk. Moscow, 352 p.
20. Nureyev R.M. (1983) *K. Marks, marksizm i sovremennost: k 165-letiyu so dnya rozhdeniya i 100-letiyu so dnya smerti K. Marksa K. Marks ob osnovnykh formah proizvodstvennykh otnoshenij i razvitiy lichnosti* [K. Marx, Marxism and the Present: To the 165th Anniversary of the Birth and 100th Anniversary of the Death of K. Marx K. Marx on the Basic Forms of Industrial Relations and the Development of the Personality]. *Voprosy filosofii*, no. 6, pp. 1–11.
21. Oizerman T.I., Arzakanyan T.T. (1966) *Primechaniya* [Notes]. *Kant Immanuel. Sochineniya: v 6 t.* / Pod red. V.F. Asmus. Moscow: Mysl, T. 6, pp. 655–677.
22. Oizerman T.I. (1962) *Filosofiya Fihte* [Philosophy of Fichte]. Moscow: Znanie.
23. Ostapenko O.I., Ryashko V.I. (2015) Kant: vijna i myr. vazhkyj shlyax do vichnogo myru [Kant: war and peace. the hard way to eternal peace]. *Visnyk Nacionalnogo universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriya: Yurydychni nauky, no. 813, pp. 209–214.
24. Piontkovsky A.A. (1940) *Ugolovno-pravovye vozzreniya Kanta, Fejrbaha i Fihte* [Criminal law views of Kant, Feuerbach and Fichte]. Moscow: Yurid, 191 p.
25. Ryashko O.V., Ostapenko L.O. (2016) Problemy vijny i myru u filosofiyi Kanta, Gegelya, Fihte [Problems of war and peace in the philosophy of Kant, Hegel, Fichte]. *Visnyk Nacionalnogo universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriya: Yurydychni nauky, no. 845, pp. 490–495.
26. Fichte I.G. (1963) *K vechnomu miru. Filosofskij proekt Immanuila Kanta 1796* [Towards the eternal peace. Philosophical project of Immanuel Kant 1796]. *Traktaty o vechnom mire*. Moscow: Sotsekgiz, pp. 193–202.
27. Etkind A. (2013) Glava 9: Istoriya idet k Kantu [Chapter 9: History goes to Kant]. *Vnutrennyaya kolonizaciya. Imperskij opyt Rossii*. Moscow, pp. 281–285.
28. Averianova N., Voropayeva T. (2020) Information Security of Ukraine: Social and Humanitarian Aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkov, pp. 511–514.
29. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019) International armed conflict in Ukraine: the ethno-philosophical dimension. *Modern scientific researches*. Minsk, issue 9, part 2, pp. 107–114.
30. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2020) Features of settlement of modern armed conflicts: integrative approach. *Organization of scientific research in modern conditions '2020: conference proceedings*. Seattle: KindleDP, pp. 477–481.